

ISSN 2072-4772
УДК 159.9:93(477)
ББК 88.1(4УКР)

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, протокол № 4 від 28.03.2013 року

Збірник внесено до Переліку фахових видань України з психології (Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 01.07.2010)

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011

Головний редактор:

Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Чемелєва Н.В., дійсний член НАПН, доктор психологічних наук, професор.

Редакційна колегія:

Маляко В.О., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор; *Балл Г.О.*, член-кор. НАПН України, доктор психологічних наук, професор; *Боришевський М.Й.*, член-кор. НАПН України, доктор психологічних наук, професор; *Говорун Т.В.*, доктор психологічних наук, професор; *Карамушка Л.М.*, член-кор. НАПН України, доктор психологічних наук, професор; *Москаленко В.В.*, доктор філософ. наук, професор; *Смольсон М.Л.*, член-кор. НАПН України, доктор психологічних наук, професор; *Кокун О.М.*, доктор психологічних наук, професор; *Швалб Ю.М.*, доктор психологічних наук, професор; *Піроженко Т.О.*, доктор психологічних наук; *Кісарчук З.Г.*, кандидат психологічних наук, ст.н.с.; *Куценко Г.В.*, кандидат психологічних наук, ст.н.с.; *Семенова Р.О.*, кандидат психологічних наук, ст.н.с.; *Чена М.-Л.А.*, кандидат психол. наук, ст.н.с.

Редакційна рада тому:

Лавренко Л.О., кандидат філософ. наук, професор; *Дембицька Н.М.*, кандидат психологічних наук, ст.н.с.; *Зубіашвілі І.К.*, кандидат психологічних наук, ст.н.с.

Рецензенти:

Васютинський Вадим Олександрович, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Власова Олена Іванівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. — Том XI. — Соціальна психологія. — Вип. 6. — Книга I. — 502 с.

300 пр.

ISBN 978-966-189-169-1

У збірнику розміщено наукові дослідження з актуальних проблем соціальної психології.

Особливу увагу приділено проблематиці соціалізації підлітків у сучасних умовах українського суспільства, релігійній соціалізації, кіберсоціалізації, економічній соціалізації, психологічним особливостям успішності та професійного вигорання, а також іншим важливим для психологічної науки і практики питанням.

Збірник адресовано практичним психологам, науковцям, викладачам психологічних дисциплін, студентам, аспірантам та всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки і практики.

ББК 88.1(4УКР)

ISBN 978-966-189-169-1

© Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, 2013
© Колектив авторів, 2013

ДІАЛОГ У СІМ'Ї ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

«Жити — означає брати участь у діалозі — запитувати, прислуховуватись, відповідати, погоджуватись і т. д. В цьому діалозі людина бере участь вся та всім життям: очима, губами, руками, душею, духом, усім тілом, вчинками. Вона вміщує себе в слово, і це слово входить у діалогічну матерію людського життя, у світовий симпозіум».
(М. М. Бахтін)

У статті розглядається діалог як наукове поняття і як метод психологічної допомоги у рамках екзистенційно-гуманістичного підходу. Обговорюються психологічні характеристики діалогічної, смислової взаємодії між людьми, перспективи застосування діалогу в процесі соціалізації особистості.

Ключові слова: діалог, діалогічна взаємодія, соціалізація, сім'я, екзистенційно-гуманістична психологія, системна сімейна терапія.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми діалогу у сім'ї як умови соціалізації особистості зумовлена зростанням уваги сучасних дослідників до ролі діалогічних форм взаємодії у розв'язанні значних проблем суспільства та особистості — від соціально-економічних до психолого-педагогічних, кроскультурних, трансгенераційних. Важливим на сьогодні є визначення діалогу як поняття і як методу психологічної допомоги.

У процесі родинного виховання, як відомо, відбувається **соціалізація особистості**. Дитинство — найважливіша фаза соціалізації, період інтерналізації норм і цінностей, засвоєння способів людського співіснування. Завдяки діалогу у сім'ї з дитинства започатковується здатність особистості до ціннісно-смислової взаємодії. Проте, процес соціалізації ускладнюється через брак у сучасному соціумі вагомих і несуперечливих ціннісних уявлень. У спілкуванні між поколіннями існують складності, відомі за всіх часів. «Будь-яка епоха, — за висловом академіка С. Аверінцева, — зазнавала цих труднощів, і навіть конвенційне прикрашання не могло всерйоз зробити їх скільки-небудь менш помітними. Відмова від всякого прикрашання сама по собі виправдана; але не можна не відчувати, що в наш час надто відчутна активна зацікавленість у тому, щоб якомога більше наблизити генераційне роз'єднання до теоретичної і фактичної абсолютизації» [9, с. 5]. І нині кожна окрема сім'я, кожен із представників різних поколінь мають так чи інакше відповідати на подібний виклик. Проблема соціалізації «батьків і дітей» тісно пов'язана із солідарністю поколінь, із різномірністю їхнього досвіду, з діалогічним виміром спілкування.

Зважаючи на те, що цивілізаційний процес сучасності зосереджує гуманітарні знання навколо антропологічної проблеми, як наголошує

академік С. Кримський [9], у проблематиці сім'ї особливо важливим є ставлення до Іншого з великої літери. Сім'я у такому розумінні — це віднайдіння себе в Інших. Глибоке осмислення феномену сім'ї (у будь-якому ракурсі: від філософсько-методологічного до психолого-практичного) висвітлює значення любові як універсального орієнтира людського співбуття. Саме тут, і в теорії, і на практиці може розкритися потенціал діалогічного, персонологічного, екзистенційного підходів, які глибоко вкорінені у вітчизняній філософсько-психологічній традиції. У свою чергу, науково-психологічне вивчення феномену сім'ї робить свій внесок у розуміння особливостей сім'ї як соціальної системи, особливої форми людського спілкування та в опис соціалізаційних феноменів сім'ї.

Принцип діалогічності застосовується у процесі подолання негараздів у взаєминах між членами родини, у спілкуванні батьків і дітей, між старшим і молодшим поколінням. Сучасне психологічне консультування і психотерапія покликані допомогти людям покращити і вдосконалити міжособистісне спілкування, орієнтуючись на встановлення діалогу.

Мета статті — охарактеризувати діалог як чинник соціалізації особистості, визначити особливості і сучасні методи психологічної допомоги людині у побудові діалогічної взаємодії, що впливає на соціальний і духовний розвиток як окремої особистості, так і усієї сім'ї.

Теоретичний аналіз проблеми і обговорення результатів дослідження. Проблема діалогу та міжособистісних стосунків традиційно розроблялася в межах філософського знання. Ще від часів Сократа і Платона (а з грецької мови діалог перекладається як бесіда, розмова), діалог означає вищий рівень спілкування, на якому відбувається зустріч особистостей. Термін «діалог» у сучасному науковому дискурсі з'явився у філософських працях ХХ століття, завоював міцні позиції не лише у філософії, а й у соціології, культурології, етиці, психології, педагогіці та інших науках соціально-гуманітарного профілю, сягнувши категоріального рівня. Сформувалася навіть спеціальна галузь філософського знання — теорія діалогу, завданням якої є вивчення природи діалогу, його значення і місця в реальності, діалогічних феноменів тощо. Філософ Мартін Бубер опрацював уявлення про «зустріч», про «діалог» «Я» і «Ти» як абсолютно рівноцінних суб'єктів, про те, що діалог може бути творчим, «рятівним». Відкриття справжнього Я особистості відбувається через відносини з іншими людьми, де кожен може безпосередньо пізнати себе самого. Людина, на думку Бубера, нічого не може сказати про себе, поки не співвіднесе себе з «Іншим». Саме такий діалог веде до саморозкриття кожного з учасників взаємодії. У роботах М. М. Бахтіна, де досліджувалися теоретичні та методологічні положення проблеми, діалог трактується у двох значеннях: як певна загальнолюдська реальність, умова свідомості й самосвідомості, та як форма їх реалізації; діалог як конкретна подія спілкування. У працях вченого зустрічається

поняття «Іншого» та його безперечної цінності в діалозі як умови розуміння світу людиною. За відомим виразом М. М. Бахтіна, «свідомість людини пробуджується укутаною свідомістю Іншого». При цьому «Я» не розчиняється в іншій людині, між суб'єктами зберігається міжсуб'єктний простір чи відносна відстань. Важливим для розуміння діалогічно орієнтованої взаємодії є положення О. О. Ухтомського, який вводить принцип співчуття і розкриває поняття «домінанта на Співрозмовнику», сутнісно пов'язане з бахтінським принципом «позазнаходженості», що разом створюють систему психологічних характеристик діалогу. Зазначимо, що позиція «позазнаходженості» включає в себе «досвід вживання», деякого внутрішнього злиття з предметом і, в той же час, дозволяє охопити його в цілому «зі свого місця в бутті». Це відбувається за умов, коли виникає діалог та творче розуміння, взаємне збагачення.

У радянській філософії проблема комунікації аналізувалася як специфіка суб'єкт-суб'єктних відносин (М. М. Бахтін, В. С. Біблер, В. М. Волошинов та ін.). У сучасній українській філософії тема діалогу як логічного аналізу дискурсу постає у контексті логіки, семіотики та філософії мови, у розгляді феноменів комунікації та етичної проблематики (дослідження Л. А. Ситниченко, А. М. Єрмоленко), комунікативного характеру буття людини в культурі в межах онтологічного підходу (Є. К. Бистрицький, В. А. Малахов).

Діалогічність у взаєминах можна пояснити через поняття «діяння», коли йдеться про активність, завдяки якій особистість цілеспрямовано робить свій внесок у розвиток інших людей, тобто здійснює вчинок заради вдосконалення того, що існує в довколишньому середовищі, у психіці та особистості «партнерів по життю» (В. О. Татенко). Сутність діалогу розкривається через з'ясування та збагачення особистісних смислів учасників взаємодії (Н. В. Чепелева). Засадами діалогічного підходу Г. О. Балл вважає: залучення суб'єктів діалогу не просто до систематизованих результатів людського пізнання, а до процесу пізнання, яке розгортається як безперервний діалог; пізнання істини через спір; формування потреби бути не співрозмовником, а опонентом.

Ще у 70-ті роки ХХ століття поряд з такими поняттями, як спілкування і діяльність у вітчизняній психології, в практиці навчання, виховання і психологічного консультування, широко застосовувався термін «діалог» (С. Л. Рубінштейн, Л. С. Виготський, Б. Г. Ананьев, О. О. Бодальов, М. М. Бахтін та ін.). Діалог, діалогічний принцип є одним з найважливіших елементів гуманістичної парадигми західної і вітчизняної психологічної науки [1; 2; 4; 7]. Ідея діалогу активно вивчається і упроваджується сучасними дослідниками (Г. В. Дьяконов, І. В. Дубровіна, Г. Коган, З. Г. Кісарчук, Г. О. Ковальов, Р. Кочюнас, Н. В. Чепелева та ін.). Водночас, діалог досить по-різному тлумачиться у різних концепціях, особливо важливим є розуміння діалогу з точки зору екзистенційно-

гуманістичного підходу, його використання в практиці психологічної допомоги людині у вирішенні нею екзистенційних, буттєвих проблем (проблема свободи вибору, свободи і відповідальності, самодетермінації, ізольованості та взаємозв'язку з іншими людьми, проблема смерті й життя, смислу особистісного існування).

Послідовники екзистенційно-гуманістичного руху поділяють погляди на природу людини, які мають глибокі корені в історії екзистенційної філософії, яка розроблялась такими вченими і письменниками як Серен К'єркегор, Карл Ясперс, Мартін Хайдеггер і Жан-Поль Сартр. Найбільш відомими психологами цього напрямку були Еріх Фромм, Гордон Олпорт, Карл Роджерс, Віктор Франкл і Ролло Мей. Розквіт цього напрямку в психотерапії співпав із масовим потягом до групових методів психотерапевтичної роботи. Їх поєднує обережне і шанобливе ставлення до людської особистості, віра в творчий потенціал і можливості духовного зростання людини. Будучи глибоко філософським, екзистенційно-гуманістичне консультування і психотерапія прагнуть допомогти людині переживати своє існування як справжнє, усвідомлювати свій потенціал і те, як його можна повноцінно реалізувати. Зусилля психотерапевта спрямовані на особистісне зростання клієнта, досягнення ним вищого рівня свідомості. Одне з основних положень екзистенційного аналізу говорить, що головним для досягнення виповненої екзистенції є активне використання людиною своєї здатності приймати рішення. Для цього вона використовує апріорі надану їй діалогічну відкритість як по відношенню до зовнішнього світу, так і по відношенню до свого внутрішнього світу. Особлива роль належить внутрішньому діалогу, який може супроводжуватися діалогом з іншою людиною, а також мати місце до і після спілкування, що характеризує у принципі діалогічну суть людського мислення.

Діалог — це умова людського існування, форма спілкування двох чи більше рівноправних, рівновільних, рівноунікальних суб'єктів, які розкривають свою неповторність у змісті і способі своєї взаємодії [8]. Найважливішою характеристикою діалогу є не необхідність передати чи отримати якісь дані, а потреба людини віднестися до іншого як до людини. Звідси виникає діалог особистостей, кожна з яких неповторна, відкрита, вільна, відповідальна, і кожен є незавершеною особистістю, а тільки суб'єктами спілкування [3]. Г.В. Дьяконов [5] розглядає діалог як методологічну «клітинку» психодуховності людини і культури, одиницю аналізу психічного, душевного і духовного буття, як ідеальну форму «людино-людського» буття, і під діалогом розуміється найбільш адекватний спосіб співбуття особистостей.

Методи психологічної допомоги у встановленні діалогічної взаємодії.

Діалогічний принцип у психологічній допомозі сім'ї може реалізуватися у контексті екзистенційно-гуманістичного підходу. Діалогічна взаємодія у процесі роботи психолога із сім'єю обумовлює як зовніш-

ній, так і внутрішній діалог кожного із членів сім'ї. Метою є допомогти партнерам по спілкуванню покращити і вдосконалити міжособистісну комунікацію, орієнтуючись на встановлення змістовного діалогу. Екзистенційно-гуманістичний підхід передбачає, що у процесі спілкування, з метою сприяння правильному розумінню людини людиною слід домогтися встановлення «діалогічної взаємодії» [1; 6; 9], яка сприяє взаємодії смислових позицій, точок зору тих, хто спілкується, синтезу нового смислу. Без діалогічної взаємодії неможлива передача, осмислення і обговорення думок, знаходження задовольняючих обидві сторони стратегій і шляхів вирішення життєвої ситуації. Про діалог говорять тоді, коли йдеться про вищі духовні цінності і смисли, які не можуть бути кимось нав'язаними, нав'язаними. Саме у відкритому і довірчому діалозі, в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії одна людина може допомогти іншій побудувати свій внутрішній діалог, завдяки якому вона зможе прислухатися і відкрити в собі вищі, сутнісні, духовні смисли. У становленні смислу життя важливу роль грає власне смислова взаємодія (Дж. Келлі та ін.), смисловий взаємообмін між людьми, у тому числі представниками різних поколінь. Перед старшим поколінням стоїть завдання пошуку шляхів і способів передачі загальнолюдських, високоморальних смислів, ідеалів, світоглядних уявлень, які впливають на якість життя нащадків. За даними дослідження (Т.С. Гурлева), під високими життєвими смислами підлітки розуміють: здатність робити добро, любити, співчувати іншим людям, бути відповідальним, прагнення до особистої досконалості, що підкреслює не лише значення, вміст смислу, але і його дієвість. Тому на формування смислових позицій у підростаючого покоління впливає дуже відношення до нього дорослих, яке виражається в «живому» спілкуванні, в конкретних вчинках. Слід зазначити, що взаємодія поколінь в сучасній сім'ї відрізняється великою варіативністю і включає елементи традиційної та інноваційної культури. Помітним є двосторонній характер процесу спілкування, взаємовплив батьків і дітей. Адже і молодь здатна передавати старшому поколінню ті сенси і цінності, які легко проникають у молодіжне середовище, наповнюючи і формуючи загальний соціокультурний простір. Перебуваючи у діалозі між собою, старші і молодші без особливого опору обмінюються один з одним своїми уявленнями про життя, про минуле і майбутнє, про ідеали й цінності.

У процесі сімейного психологічного консультування і психотерапії, встановлення діалогічної взаємодії між сторонами можливе об'єднання, знаходження спільних смислів, а отже життєвих позицій та інтересів. Пізнаючи себе, мотиви спілкування, власні життєві смисли, члени сім'ї починають краще ставитись один до одного, проникатися життєвими цінностями один одного, впливати на творчий розвиток себе й іншої особистості. За умови діалогічної взаємодії створюється можливість для виявлення адекватної самооцінки, самоповаги, самоприйняття, які

є необхідними чинниками психічного розвитку, самовдосконалення і соціалізації.

Відомо, що у теорії і практиці надання психологічної допомоги у формі сімейного консультування та психотерапії існують доволі різноманітні теоретико-методологічні школи, більшість з яких певним чином узгоджують базовий системний підхід із положеннями психодинамічного, біхевіорально-когнітивного чи екзистенційно-гуманістичного підходів. У кожному конкретному випадку роботи з сім'єю терапевтичний процес орієнтується на ту чи іншу теорію особистості, на певну антропологічну модель, на відповідну концепцію соціалізації особистості. Вельми суттєвим, як свідчать результати дослідження (О.І. Єрмусевич) є те, що для кожного випадку фахівець має не лише орієнтуватися на можливості тієї чи іншої школи, а й шукати ті засоби допомоги, які відповідатимуть соціокультурному контекстові та світоглядіві людей, що звертаються до психолога. Ми вважаємо, що методика, яку ми представляємо нижче, дозволяє вдало поєднати принципи екзистенційно-гуманістичного та системного підходів.

Методика «Сімейна дошка» як засіб розвитку комунікації в сімейних системах. Значного поширення набули теорія та практика системного підходу до психологічної допомоги, яка потребує методичного інструментарію, що відповідає сучасним реаліям і задовольняє запити клієнтів. Однією з цікавих і ефективних, як показує наша практика роботи з сучасними українськими сім'ями, є запропонована німецькими колегами методика сімейної дошки.

Концепт сімейної дошки висунуто робочою групою під керівництвом Курта Людевіга в 1978 році. Перед колективом було поставлено мету: отримати простий у застосуванні і, по можливості, концептуально-незалежний інструмент для дослідження, вимірювання та документування процесів сімейної терапії, який дозволяв би фіксувати сімейну динаміку, не звертаючись до методів аналітичної тестової психології. Методика виявилась придатною до застосування не тільки для цієї мети, але і у багатьох інших завданнях, пов'язаних із сімейною психологією.

Сімейна дошка була створена у вигляді настільної гри. Концептуально вона являє собою мініатюрну версію сімейної скульптури. Нагадаємо, що під методом скульптур розуміють процес розстановки, в ході якого реальні учасники, наприклад, члени сім'ї зображуються у рамках наочної соціальної системи у просторі. Першими формами таких розстановок були рольове програвання й інсценіровка у психодрамі. Серед сімейних терапевтів до цих методів тяжіли представники гештальт-теорії та гуманістичної психології. До них, перш за все, відносяться срієнтована на розвиток сімейна терапія Вірджинії Сатір, частково можна віднести структуровані техніки Сальвадора Мінухіна. Як і в усіх соціометричних техніках, в розстановках беруть участь «реальні» дійові особи в якос-

ті протагоністів. Учасниками розстановки можуть стати як самі члени сімейної системи, так і інші значущі особи. Серед переваг цих технік є те, що люди, які беруть участь у розстановці, переживають ситуацію безпосередньо. Але «реальні» розстановки надають у той же час мало можливостей для емоційного дистанціювання. На відміну від таких «реальних», «живих» сімейних скульптур, розстановка на сімейній дошці створює символічний, так званий «віртуальний» комунікативний рівень і відображає відмінність взаємовідношень та ставлень між «реальними» персонажами, членами сім'ї. Сімейною дошкою можна користуватися як настільною грою. Клієнтові, який звернувся із запитом щодо сімейної проблематики, так само і сім'ї, яка звернулася по допомогу, можна запропонувати в ігровій формі здійснити розстановку. Залежно від завдань сесії, пропонується за допомогою фігур означити кожного із членів сім'ї і знайти для нього місце на дошці. Психотерапевт може давати інструкції так, як це краще підходить до постановки питань, відповідно до клієнтського запиту та завдань своєї роботи.

Яким же чином робота з сімейною дошкою сприяє розвитку комунікацій в сімейній системі, налагодженню діалогічної взаємодії? Розстановка фігур, які символізують близьке оточення на дошці, спонукає кожного з членів сім'ї унаочнити свій, досі не з'ясований, не сформульований погляд на структуру і спосіб функціонування цієї сімейної системи. При цьому, суб'єктивні уявлення набувають певної вербальної реальності. Як і в кожній комунікації, так і в ході психотерапевтичної сесії під час розстановки на дошці, клієнти ризикують тим, що зрозуміють один одного невірно. Це є не стільки наслідком інтерпретацій, скільки того, що вони мають індивідуальні, часом несумісні бачення власних стосунків. Крім того, решта членів системи можуть конфронтувати з версією одного з членів сім'ї щодо «реальних стосунків», бо вона для них є новою або малоприйнятною та викликає бурхливу реакцію, а потім вони можуть прийти до згоди. Наш досвід роботи показує, що сімейна дошка сприяє навіть таким комунікаціям, які не могли бути вербалізовані самі собою. Це, в першу чергу, стосується тих випадків, коли учасникам важко пояснити на словах свою внутрішню картину, коли вони або недостатньо володіють мовою, або ж належать до дуже різних мовно-вікових категорій. Разом із членами сім'ї психотерапевт бере участь у комунікаціях, він не сприймається тільки як адресат, а є активним учасником діалогу. Пропонована методика надає нову і особливу можливість для встановлення діалогу, для комунікації всередині сімейної системи. Завдяки слабкій структурованості матеріалу, сімейна дошка припускає велике розмаїття у постановці питань. Розстановку фігур можна змінювати залежно від завдань конкретної сесії, і при цьому можна уникнути ризику, що учасники будуть піддані зайвому психологічному навантаженню. У психотерапевтичному процесі сімейна

дошка є дієвим засобом для дослідження нових, невідомих альтернатив вирішення актуальних проблем сім'ї і кожного її представника, а також для реконструкції подій минулого та конкретизації образів майбутнього, для підсилення діалогічної інтенції.

Висновки. Сім'я є одним з найважливіших аспектів людського життя і первинним інститутом соціалізації. Саме у родині і через неї людина вчиться взаємодіяти зі світом, пізнавати себе та інших людей, прагнути досконалості і будувати власне життя, активно і творчо співдіючи з соціумом. Розуміння себе та іншої людини, знаходження спільних ідей і можливостей здійснюється через діалог, діалогічну взаємодію, зокрема, між членами сім'ї. У разі конфліктів і непорозумінь між батьками і дітьми, а також іншими родичами, виникає необхідність психологічної допомоги. Психолог, вибудовуючи сам діалог з клієнтом, допомагає йому знаходити шляхи і способи конструктивної взаємодії з сім'єю (чи з будь-ким із сім'ї), що сприяє і його соціалізації.

Література:

1. Актуальні проблеми психології: Т. 2. Психологічна герменевтика / [за ред. Н.В. Чепелевої]. — К., 2001. — Вип. 1. — 127 с.
2. Братченко С.Л. Межличностной диалог и его основные атрибуты / С.Л. Братченко // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. М., 1997. — С. 201-222.
3. Братченко С.Л. Существует ли диалог? [Текст] / С.Л. Братченко // Человек в мире диалога. Тезисы докладов и сообщений. — Л. : Наука, 1990. — С. 125-128.
4. Братченко С.Л. Экзистенциальная психология глубинного общения. Уроки Джеймса Бьюджентала. [Электронный ресурс] / С.Л. Братченко. — Режим доступа: http://lib.uni-dubna.ru/search/files/psy_bratchenko/~psy_bratchenko.htm
5. Дьяконов Г.В. Экзистенциально-онтологическая концепция диалога [Текст] / Г.В. Дьяконов // Психология общения: социокультурный анализ. Материалы конференции. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 2003. — С. 114-116.
6. Консультативна психологія і психотерапія // Актуальні проблеми психології / [за ред. С.Д. Максименка, З.Г. Кісарчук]. — Вип. 1; Т. 3. — К., 2002. — 177 с.
7. Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации / Отв. ред. А.А. Бодалев. — М. : Педагогика, 1987. — 164 с.
8. Рюмшина Л.И. Диалог как основа человеческого существования / Л. Рюмшина [Электронный ресурс] // Учебно-методическое пособие к спецкурсу «Психология человеческого существования: от диалога к манипуляции». Часть II, 2007. — Режим доступа: <http://window.edu.ru/library/pdf2txt/826/68826/43034>
9. Семья в постатеистических обществах / [сост. К. Сигов]. — К. : «Дух і літера», 2002. — 290 с.

Актуальность проблемы диалога в семье как условия социализации личности предопределена повышением внимания современных исследователей к роли

диалогических форм взаимодействия в решении различных проблем общества и личности.

В статье рассматривается диалог как научное понятие и как метод психологической помощи в рамках экзистенциально-гуманистического подхода. Цель статьи — раскрыть значение и особенности использования диалога в процессе психологической помощи современной украинской семье. Освещены психологические характеристики диалогического, смыслового взаимодействия (интересов, взглядов, ценностей), перспективы использования диалога в процессе социализации личности. Используются данные научных исследований авторов статьи, приведены конкретные рекомендации и методы. В частности, представлена методика «Семейная доска» как инструмент развития коммуникации в семейных системах. Диалог выступает как средство взаимодействия психолога и клиента, а также как условие оптимизации диалогического взаимодействия в семье, духовного и социального развития личности.

Ключевые слова: диалог, диалогическое взаимодействие, социализация, семья, экзистенциально-гуманистическая психология, системная семейная терапия.

The relevance of the dialogue within the family in terms of socialization of the individual is predetermined by the increased attention of modern researchers to the role of the dialogical forms of cooperation in solving various problems of the society and the individual. The article discusses the dialogue as a scientific concept and as a method of psychological help in the existential-humanistic approach. Purpose of the article is to disclose the value and features of the use of dialogue in the psychological aid to the modern Ukrainian family. The psychological characteristics of a dialogic and sense interaction (of interests, attitudes, values) and the prospects for the use of dialogue in the process of socialization are highlighted. Data from research studies of the authors of the article are compiled and certain advice and techniques are given. In particular, the technique of «family board» as an instrument of communication in family systems is presented. The dialogue is introduced as a means of interaction between a psychologist and a client, as well as the condition of optimization of dialogic interaction in the family, spiritual and social development of the individual.

Keywords: dialogue, dialogical interaction, existential and humanistic psychology, socialization, family, systematic family therapy.

УДК 316.614.5

Жмайло І. М.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАТУС СІМ'Ї ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТАВЛЕНЬ ПІДЛІТКА

У статті розглядається вплив соціально-економічного статусу сім'ї на формування системи ставлень підлітка. Наголос робиться на особливостях об'єктивного сприйняття і розуміння підлітком інших людей, що залежить від його ставлення до себе та до інших.

Ключові слова: соціально-економічний статус сім'ї, ставлення підлітка до себе, самооцінка, значимі люди, ставлення до інших.

Актуальність дослідження. Соціально-економічна поляризація українського суспільства позначається на матеріальному становищі сі-

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць
Інституту психології Г.С. Костюка
НАПН України

Том XI

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

*Випуск 6
Книга 1*

